

ВИХОВНІ МОЖЛИВОСТІ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF THEATRICAL ART

Стаття присвячена одній з актуальних проблем виховання школярів засобами театрального мистецтва. Зокрема, розкривається сутність таких понять, як виховання, театральне мистецтво, емоційна сфера. Основна увага зосереджується на вивченні проблеми естетичного виховання особистості, в тому числі й засобами театрального мистецтва. На думку науковців, педагогів, участь у шкільних виставах сприяє вихованню в дітей здатності визначати відмінності в мові та поведінці інших людей, помічати зміни в них та відповідним чином реагувати на це, привчає молодь до пристойних рухів та мімічних проявів, допомагає відпрацювати в них навички адекватного поводження в суспільстві. Однак в останні роки у зв'язку з демократичними змінами в суспільстві інтерес до театрального мистецтва як засобу виховання учнівської молоді поступово оновлюється. І це є цілком закономірним процесом, оскільки залучення школярів до мистецтва театру сприяє розкриттю особистісного потенціалу кожної дитини, збагаченню його емоційної сфери. Величина цього впливу залежить також від факторів соціального буття людини, які можуть посилювати або, навпаки, знижувати виховну силу театрального мистецтва, адже дитина, особливо молодшого шкільного віку, нерідко сприймає театральну виставу як розвагу, не усвідомлюючи того, як театральне мистецтво впливає на її ставлення до людей та до світу загалом, на розуміння сенсу життя. У таких умовах виникає актуальна необхідність у переосмисленні теоретичних і практичних доробок щодо використання театральної діяльності у виховній роботі учнів та їхньому творчому використанні в нових соціальних умовах, а також у розробці сучасними фахівцями з педагогіки нових інноваційних ідей із цього питання, напрацюванні школами практичного досвіду виховання молоді засобами театрального мистецтва.

Ключові слова: виховні можливості, творча діяльність, культура, театральне мистецтво, виховання учнів.

The article is devoted to one of the topical problems of education of pupils by means of theatrical art. In particular, the essence of such concepts as education, theatrical art, emotional sphere is revealed. The main focus is on the study of the problem of aesthetic education of personality, including the means of theatrical art. According to scientists, educators, participation in school performances contributes to the education of children the ability to identify differences in language and behavior of other people, to notice changes in them and to respond accordingly, encourages young people to decent movements and mimic manifestations, helps to develop their skills in adequate behavior in society. However, in recent years, with regard to democratic changes in society, interest in the theatrical arts as a means of educating student youth has been gradually renewed. And this is quite a natural process, because the involvement of students in the art of theater helps to unlock the personal potential of each child, enriching his emotional sphere. The magnitude of this influence also depends on human social factors that can enhance or, conversely, reduce the educational power of the theatrical art, since the child, especially the younger school age, often perceives theatrical performance as entertainment without realizing how theatrical art influences it to people and the world at large, to understanding the meaning of life. In such circumstances, there is an urgent need to rethink theoretical and practical developments on the use of theatrical activity in the educational work of students and their creative use in the new social conditions, as well as in the development of new innovative ideas on this subject by pedagogy of pedagogy, the experience of schools of practical training of youth by means of theatrical art.

Key words: educational opportunities, creative activity, culture, theatrical art, education of students.

УДК 37. 211.24
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-1-38>

Ульянова В.С.,
док. пед. наук,
доцент кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя Харківської гуманітарно-педагогічної академії

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Як з'ясовано, в останні десятиріччя можливості мистецтва як засобу виховання особистості у школі використовуються недостатньо. Зокрема, на цей факт звертається в Концепції художньо-естетичного виховання учнів. У документі наголошується, що протягом останніх років естетичне виховання учнів, ставлення школярів до різних видів мистецтва формується переважно під впливом стихійних факторів соціального оточення, а дисципліни художньо-естетичного циклу традиційно займають другорядне місце у школі. Через це сучасна шкільна освіта неспроможна реалізувати необхідний комплекс культуротворчих функцій, притаманних мистецтву. Зокрема, відомими психологами Л. Виготським, Б. Тепловим досліджено вплив мистецтва на розвиток особистості. Багато наукових праць (Є. Артемова, Т. Аболіна, А. Буров, З. Гіперс, Т. Грищенко, Д. Кабалевський,

Б. Лихачов, Н. Митропольська, Н. Кнященко, М. Каган, Е. Печерська, О. Радугіна, В. Рева, Г. Рід, О. Савченко, М. Таборідзе, О. Чінаєва, Д. Юник, Н. Яновська [1; 7; 4; 5]) присвячено вивченню проблеми естетичного виховання особистості, в тому числі й засобами театрального мистецтва.

Мета статті – організація виховання учнів із використанням засобів мистецтва також врахування його основних соціальних функцій та виховних особливостей.

Виклад основного матеріалу. У Концепції художньо-естетичного виховання учнів також визначено основні завдання художнього виховання, які полягають у формуванні в дітей особистісно-ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва, збагаченні їхнього емоційно-естетичного досвіду, формуванні культури почуттів, художньо-образного мислення, системи знань та уявлень про сутність, види та жанри мистецтва, особли-

вості художньо-образної мови мистецтв – музичного, візуального, хореографічного, театрального, екранного, вихованні художніх інтересів, смаків [5]. Важливо нагадати, що організація виховання учнів із використанням засобів мистецтва передбачає також врахування його основних соціальних функцій та виховних особливостей. Так, у Концепції художньо-естетичного виховання учнів визначено такі основні функції мистецтва: естетична, інформативно-пізнавальна, світоглядно-виховна, духовно-творча, аксіологічна, евристична, соціально-орієнтаційна, комунікативна, регулятивна, сугестивна, гедоністична, релаксаційно-терапевтична, компенсаторна. Як зауважує О. Рудницька, у процесі використання мистецтва як засобу виховання важливо враховувати такі ідеї:

- характерними специфічними ознаками художньої форми є її цілісність та самодостатність, адже вона завжди відображає деякий закінчений у смислово та змістовому аспектах фрагмент реальності, котрий і сприймається власне як феномен мистецтва;

- сприйняття і розуміння конкретного артефакту не зводиться тільки до його констатації, воно вимагає з'ясування, що саме він являє собою у смислово відношенні, а також осягнення його суті як вираження певного образного сенсу;

- важливим принципом відтворення смислу в галузі мистецтва є символічність, засоби забезпечення якої переважною мірою впливають на художню цінність твору;

- мистецьке спілкування передбачає пошук сенсу через визначення символічних значень твору та їх особистісне усвідомлення й опанування;

- «виразність у художньому явищі суб'єктивного світобачення митця передбачає глибоко особистісний характер його сприйняття»;

- результатом сприйняття мистецького твору є розбудова певного співвідношення того, що пізнається, й того, хто пізнає, що, своєю чергою, зумовлює суттєві відмінності в його розумінні й оцінці з боку різних людей, однак водночас це не заперечує наявності в них схожих поглядів у його індивідуальній інтерпретації [6, с. 45].

Про значні виховні можливості театрального мистецтва писав і Я.А. Коменський. Зокрема, його праця «Закони добре організованої школи» включає і «Закон про театральні вистави». Автор вбачав головну мету шкільних вистав у тому, щоб сформувати в учнів кращі особистісні якості, а також вміння комунікації з іншими людьми. На думку видатного педагога, участь у шкільних виставах сприяє вихованню в дітей здатності визначати відмінності в мові та поведінці інших людей, помічати зміни в них та відповідним чином реагувати на це, привчає молодь до пристойних рухів та мімічних проявів, допомагає відпрацювати в них навички адекватного поводження в суспільстві [4, с. 23].

Донині не збереглися документи, за якими можна було б точно відновити історію розвитку різних форм театру (ярмаркового, народно-містеріального та шкільного) на західноукраїнських землях. Однак відомо, що ярмаркові (мандрівні) театри грали на ярмарках у різних містах та селах, причому вони ставили переважно комедії, розігрували сценки гумористичного характеру, рідше – драми. Народно-містеріальний театр набув поширення після того, як на початку XVII ст. католицькі церкви ввели заборону на виконання містерій, тому цей жанр перемістився на вулицю. Однак особливого значення на західноукраїнських землях набули саме шкільні театри. Як вважає відомий український історик, суспільний діяч і педагог М. Драгоманов, це були перші театри у православному середовищі. Він зазначав, що існування самоуправних муніципалітетів із просвіченим міщанством, церковних братств стало підґрунтям для створення могутніх культурних православних корпорацій, які, своєю чергою, сприяли відкриттю не тільки перших «правильних» шкіл, але і перших «правильних» театрів [1, с. 59]. Так, у другій половині XVI ст. в Острозькій, Львівській, а згодом і в Київській братських школах почали ставити вистави у вигляді декламації та діалогів. Учні готували спектаклі до Різдва, Великодня та інших свят, а також у дні приїзду іменитих гостей. Їхня тематика відрізнялася різноманітністю, однак, звичайно, вона була пов'язана з біблійними, міфологічними й історичними сюжетами. У шкільних виставах брала участь значна кількість (до 300) дійових осіб. Метою залучення учнів до спектаклю було закріпити в них знання релігійних істин та біблійських сюжетів. Отже, шкільні п'єси характеризувалися чіткою морально-повчальною орієнтацією [2, с. 102].

Варто наголосити, що не всі відомі православні діячі підтримували ідею, що шкільні театри слід використовувати як ефективний засіб виховання української молоді в дусі відданості рідному народу та як засіб залучення до православної віри. Однак, незважаючи на критичні висловлювання окремих відомих православних діячів, український шкільний театр продовжував розвиватися.

Ці невеликі за часом виступи поклали початок звичаю, за яким бідні школярі на великі свята (різдвяні, великодні) ходили по хатах, співаючи, виголошуючи віршовані промови або граючи невеликі драматичні образки (розмови пастухів при народженні Христа, трьох королів в Ірода, смерть Христа тощо). За виступи молодих людей частували й обдаровували. Але головне значення цих виступів проявлялося в тому, що «все це прищеплювало залюбленість у драматичній виставі між широкими народними масами» [2, с. 92]. Таким чином, шкільний театр активно взаємодіяв із народним театром. У зв'язку з поширенням

на українських землях у другій половині XVIII ст. шкільної драми, зокрема інтермедій, виникає вертеп. Ця назва походить від печери поблизу Віфлеєма в Йорданії, де, за біблійним переказом, народився Ісус Христос. Розкриваючи природу вертепного театру, можна зазначити, що це народне театральне видовище є виставою старовинного українського народного лялькового театру, який, своєю чергою, був результатом адаптації здобутків шкільної драматургії в нову форму. Переживши розквіт у XVIII ст., український вертепний театр набув значної популярності в XIX ст., але на початку XX ст. почав втрачати свої позиції й занепав у 30-х рр. XX ст. Важливо зазначити, що шкільна драма й вертеп суттєво вплинули на формування нової української літератури та становлення класичного театру на українських землях. Як писав І. Франко, саме жартівливі театральні вистави школярів із часом дали початок новочасної української комедії [4, с. 99]. Важливо також зауважити, що прогресивні українські педагоги і пізніше традиційно використовували дитячу театральну самодіяльність як дієвий виховний засіб, вважаючи сценічне мистецтво психологічно близьким до дитячої гри. У першій половині XIX ст. традицією у школах стало залучення учнів до хорового співу. Зазвичай дитячий хор, а також струнний оркестр гімназистів супроводжував виступи аматорських театрів. Учнівські колективи ставили комедії, трагедії та водевілі різних авторів, причому мовою оригіналу. Поступово на сценах українських шкільних театрів почали організовуватися спектаклі рідною мовою. Так, історичні документи підтверджують, що у Першій київській гімназії учні часто ставили «Наталку-Полтавку», виконуючи в цьому спектаклі всі ролі та супроводжуючи його співом. Зрозуміло, що проникнення українського репертуару на шкільну сцену мало високе виховне значення. У 40-х рр. XIX ст. до шкільного репертуару додалися такі п'єси, як «Ревізор» М. Гоголя, «Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна та інші вистави [2, с. 35].

Слід зауважити, що значний внесок у розвиток вітчизняного й дитячого театру зокрема зробив видний актор і драматург М. Кропивницький, який останні двадцять років свого життя (з 1890 р. по 1910 р.) жив на своєму хуторі Затишок під Харковом. Особливу гордість у драматурга викликав створений ним перший у країні дитячий театр, в якому грали його власні та селянські діти. Зокрема, для свого дитячого театру М. Кропивницький написав дві чудові п'єси-казки: «Івасик-Телесик» і «За щучим велінням». Він писав, що його дитяча трупа ставила щороку на Різдво нові спектаклі [1, с. 43].

Значна увага створенню учнівських театрів приділялася й в українських гімназіях. Адже залучення школярів до спектаклів давало змогу успішно вирішувати естетично-виховні цілі, а

також покращувати знання гімназистами мов. Чільне місце театральна самодіяльність учнів займала також у ліцеях та інститутах шляхетних дівчат, зокрема під час святкування різних важливих дат. Причому засоби, прийоми театального мистецтва використовувалися у школі не тільки під час підготовки цілих спектаклів, але і на заняттях з окремих навчальних дисциплін: літератури, історії тощо. Важливою подією в розвитку педагогічної літератури було опублікування наприкінці XIX – на початку XX ст. перших методичних посібників для керівників шкільних театрів, а також статей із питань виховання учнів засобами театального мистецтва в українських журналах «Друг дітей», «Український театр», «Мистецтво в школі», «Дитячий рух» тощо [2, с. 35].

В радянські часи театральній самодіяльності учнів також приділяється значна увага. Зокрема, вже в 1918 р. нарком освіти А. Луначарський писав про необхідність створення шкільних театрів, в яких діти були б не тільки виконавцями ролей, але і технічним персоналом: помічниками режисера, суфлерами, декораторами, гримерами, освітлювачами, теслярами, машиністами сцени. Ним також обговорювалося питання про створення спеціальних театрів для дітей, в яких гратимуть професійні актори, а також про доцільність організації суботніх і недільних спектаклів-ранків, на яких для дітей перед виставами читатимуть лекції, а після спектаклю організовуватимуть вільні обговорення побаченого [3].

За радянських часів почали активно створюватися театри для дітей. Зокрема, одним із перших (у 1920 р.) було відкрито дитячий театр у Харкові. А вже у 1940 р. на території Радянського Союзу було створено більше 70 дитячих театрів [2, с. 56]. На території Радянського Союзу функціонувало також багато шкільних театрів. Однак у 30–40-х роках XX ст. значна їх кількість була перетворена на театральні студії, діяльність в яких була організована за принципами роботи з дорослими професійними акторами [4, с. 17]. Після початку війни (30 червня 1941 р.) було видано Наказ комітету у справах мистецтва від припинення діяльності всіх театрів на території СРСР на час військових дій. Але вже через рік деякі театри, незважаючи на небезпеку, поновили діяльність. Так, наприклад, Кіровоградський ляльковий театр за період 1942–1944 рр. поставив чотири нові вистави («Коза-Дерева», «Червона Шапочка», «Травнева ніч», «Теремок») та відновив виставу «Троє поросят» [1].

У повоєнні роки знов почали функціонувати театри в багатьох школах, публікувалася методична література з цього питання. Однак із 60-х рр. XX ст. кількість самодіяльних шкільних театрів у країні значно знизилася. Однією з причин цього явища було те, що дитяча театральна самодіяльність перемістилася до Палаців піонерів та різноманіт-

них театральних студій [1, с. 6]. Своєю чергою, ці зміни призвели до зменшення кількості дітей учнівського віку, які брали участь у театральній самодіяльності. Основним засобом виховання школярів засобами театального мистецтва в основному стала організація культпоходів до відповідних закладів культури, що, зрозуміло, значно звузило виховні можливості цього жанру мистецтва. Однак в останні роки у зв'язку з демократичними змінами в суспільстві інтерес до театального мистецтва як засобу виховання учнівської молоді поступово оновлюється. І це є цілком закономірним процесом, оскільки залучення школярів до мистецтва театру сприяє розкриттю особистісного потенціалу кожної дитини, збагаченню її емоційної сфери.

Висновки. Театр здійснює «катарсичний» вплив на молоду особу, тобто очищує її від соціально шкідливих думок та емоцій. Зрозуміло, що цей вплив вирізняється складністю й неоднозначністю та значною мірою залежать як від змісту театального дійства, так і від психічних та духовних особливостей самої особистості. Величина цього впливу залежить також від факторів соціального буття людини, які можуть посилювати або, навпаки, знижувати виховну силу театального мистецтва, адже дитина, особливо молодшого шкільного віку, нерідко сприймає театральну виставу як розвагу, не усвідомлюючи того, як театральне мистецтво впливає на її ставлення до людей та до світу загалом, на розуміння сенсу життя.

У таких умовах виникає актуальна необхідність переосмислення теоретичних і практичних доробок щодо використання театальної діяльності

у виховній роботі учнів та їх творчому використанні в нових соціальних умовах, а також у розробці сучасними фахівцями з педагогіки нових інноваційних ідей із цього питання, напрацюванні школами практичного досвіду виховання молоді засобами театального мистецтва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алпатова Т.Н. Роль театральних технологій в вихованні гармонічно розвитої особистості школяра. *Современный театр для детей : диалог театра и школы : материалы театр.-пед. форума*, Самара, 9–11 сент. 2008 г. URL: <http://www.samart.ru/content/?itemid=210>.
2. Вохришева Е.В. Перспективы развития театральной педагогики. *Современный театр для детей : диалог театра и школы : материалы театр.-пед. форума*, Самара, 9–11 сент. 2008 г. URL: <http://www.samart.ru/content/?itemid=210>.
3. Давыдова М. Конец театральной эпохи. Москва : ОГИ, 2005. 384 с.
4. Камаева Г.И. Театрализованная игра и ее влияние на старшеклассников : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Ленинград, 1983.
5. Кузнецова О.Г. Шкільний театр як засіб естетичного виховання в практиці вітчизняної школи. *Проблеми сучасної педагогічної освіти* : збірник статей. Ч. 1: Серія Педагогіка і психологія. Вип. 9. Ялта : Кримський гуманітарний університет, 2006. 264 с.
6. Орищенко С.С. Школьный театр – центр эстетического воспитания детей. *Современный театр для детей : диалог театра и школы* : матер. театр.-пед. форума, Самара, 9–11 сент. 2008 г. URL: <http://www.samart.ru/content/?itemid=210>.
7. Театр в школе : книга для учит. / Упор. Н.Є. Миропольска. Київ : Рад. шк., 1990. 155 с.